

ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ В АФЕКТИВНІЙ ФОРМІ

Питання афективного внутрішнього мовлення (АВМ) є унікальним і неоднорідним явищем. Однією з особливостей досліджуваного феномену є його невивченість у лінгвістичному аспекті, що зумовлює актуальність розгляду даної проблеми в мовознавчому ракурсі. Для розуміння архітектоніко-мовленнєвої організації АВМ необхідно багатогранно висвітлити його суть та природу. Досягти поставленої мети можна шляхом залучення міждисциплінарного підходу, що, у свою чергу, обумовлює ймовірність багатоаспектного вивчення АВМ. Наукові здобутки інших дисциплін не тільки розкривають афективний аспект внутрішньомовленнєвого процесу, а й дають можливість усебічно осягнути цей феномен на лексичному, фразеологічному, морфологічному рівнях.

АВМ базується на внутрішньому мовленні, яке виявляє невербальні процеси мовця, недоступні для споглядання та спостереження. І тому вивчення АВМ є складним процесом, що потребує сучасної інтегральної наукової взаємодії. Такий погляд, на нашу думку, є фундаментальним для комплексного розуміння досліджуваного явища в мовознавчому осмисленні.

АВМ формується в екстремальних (стресових) ситуаціях, коли особа потрапляє в емоціонну обстановку, де її мова набуває ознак експресивності. Про це сигналізує збільшення синтаксично й логічно неправильно побудованих речень, кількість повторів, вигуків, емоційно-експресивних часток, неповних та незавершених речень. За напружених обставин мовлення відбувається у швидкому темпі, характеризується домінуванням задуму висловлювання. Увага мовця зосереджена на головній думці мовленнєвого процесу, якому підкорена лексика позитивної чи негативної конотації з вираженим логічним наголосом [5,31].

У ході психологічного визначення АВМ була визнана взаємозалежність мовленнєвої ситуації з репродукуванням промовляння. За екстремальних умов формується емоційне підґрунтя, яке безпосередньо впливає на архітектоніко-мовленнєву організацію невербального говоріння. Структура внутрішньомовленнєвого процесу набуває своєрідних ознак і підкреслює особливість і неповторність фонетичної, лексико-морфологічної, синтаксичної будови внутрішнього мовлення [3,88].

У контексті розгляду АВМ у лінгвістичному аспекті ми констатуємо взаємодію невербального тексту мовця з експресією, зумовленою афективною ситуацією. Репрезентація експресивного

прояву посилює емоційне напруження і створює позитивний чи негативний ефект внутрішнього висловлювання. Поняття мовної експресії інтерпретується в лінгвістичній науці доволі неоднозначно.

Концепцію експресивних засобів розробляв у свій час Ш. Баллі, котрий заклав основу для сучасних методів дослідження експресивного мовлення. Він наголошував на винятковому характері мовленнєвого процесу, підпорядкованого розумовій діяльності. Розум і почуття є найпотужнішими чинниками формування експресивності.

Вивчаючи питання експресивних мовленнєвих актів, Ш. Баллі виводить тлумачення експресії. На його думку, досліджуване явище характеризує певний сукупний підсумок та реакцію мовця на висловлювання. Запропоноване тлумачення базується на емоційному забарвленні, яке впливає на структуру вимовляння індивіда [6,5-6].

Деякі дослідники проводять чітку межу між поняттями експресивності та емоційності, вказують на їх несумісну природу. Так, К.А. Долинін зауважує, що експресивність належить до стилістичного значення мовної одиниці й не асоціюється з емоційністю, спонтанністю і ненормативністю, оскільки не містить інформації про суб'єкт, а визначає характер й інтенсивність сприйняття стилістичної та предметно-логічної інформації [1,120].

Ми підкреслюємо нетотожність експресії з емоційністю й наголошуємо на наявності відмінних рис емоційних чинників і процесу формування експресивного мовленнєвого акту. Емоції формують експресивність, впливають на ступінь вираженості експресивного характеру мовлення.

Лінгвістичний енциклопедичний словник тлумачить поняття експресивності як «сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення» [4, 591].

На наш погляд, експресія – багатогранна категорія, яка включає як психічний, так і психофізіологічний аспекти мовця й регулюється його емоційним станом. Досліджуване поняття має мовленнєву природу, тому що виявляється завдяки комунікативному процесу, в якому набуває найпотужнішого ефекту, наділяючи мовлення певною стилістичною маркованістю. У мовознавчому аспекті експресивність функціонує на фонетичному, лексико-семантичному, словотворчому та синтаксичному рівнях мови. Мовленнєва експресія досягається незакінченими (обірваними) конструкціями – апозіопезисами, риторичними питаннями, вживанням емоційних часток, експресивним порядком слів у реченні, повтором, синонімією, антонімією, перифразом, застосування яких характерно для АВМ.

Взірцем прояву найпотужнішого афекту внутрішнього мовлення ми вважаємо новелу австрійського письменника А. Шніцлера

«Лейтенант Густль». За фахом психіатр, А. Шніцлер мав достатню медичну практику та досвід дослідження глибинних психологічних процесів особистостей, котрі ставали об'єктом вивчення та спостереження не тільки його наукових медичних праць, а й створили цілу низку художніх образів, які стали шедеврами світової культури.

Його літературна діяльність припадає на епоху «нового напрямку», представниками якого були Г. Бар, П. Альтенберг, Г. фон Гофмансталь [2, 200]. А. Шніцлер особисто був знайомий із З. Фрейдом і цікавився його психоаналітичною теорією, що, безумовно, знайшло своє відображення у творчості письменника. Під впливом своїх психологічних досліджень, а також новаторських психоаналітичних ідей З. Фрейда А. Шніцлер визначає новий об'єкт зображення – внутрішній світ індивіда та його внутрішньомовленнєвий процес. Цьому також сприяли історичні передумови розвитку, які обумовили переорієнтацію світоглядних концепцій австрійського суспільства.

На зламі XIX і XX століть Австро-Угорська монархія переживає кризу й інтелектуальна еліта звертається до людини та її духовного світу. Австрійська культура виявляє антропоцентричну тенденцію, що призводить до гуманізації суспільних відносин. Виникає ситуація, коли у літераторів назріває необхідність сфокусувати свої погляди на духовну сферу життя, відображаючи людину та її внутрішнє світобачення. І тому творчість А. Шніцлера була надзвичайно вчасною й актуальною. Вона знайшла відображення не тільки в австрійській літературі, а й посіла чільне місце в європейській та світовій культурі [7, 80-83].

А. Шніцлер зумів показати свої художні образи в психологічній площині, зумовлюючи своєрідний психоаналітичний напрямок в австрійській літературній спадщині. Найяскравішим виразом внутрішнього стану особистості та її афективного мовлення стала новела «Лейтенант Густль».

Твір написаний у формі суцільного внутрішнього монологу головного персонажа. Лейтенант Густль – центральний персонаж цього твору, який вибудовує свої роздуми у монологічному вимірі. Його офіцерський військовий статус примушує сприймати життя крізь призму кодексу офіцерської честі. Святість військового мундира стимулює світобачення та внутрішню структуру Густля, керує його поведінкою та вчинками. Військові обов'язки стають домінантними і створюють для нього стресову ситуацію, у якій розгортаються внутрішні монологічні роздуми героя. Такі напружені обставини обумовлені сутичкою Густля з власником кав'ярні, під час якої лейтенант Густль зазнає образи. Честь мундира ображено. Невирішений конфлікт підштовхує Густля до глибокого розпачу, тому що вся його сутність підпорядкована офіцерському кодексу честі. Опинившись на межі життя та смерті, Густль демонструє своїм осмисленням внутрішньомовленнєвий акт з найвищим афективним проявом. Внутрішнє мовлення героя в стані

афекту набуває експресивних ознак, які посилюють і загострюють або, навпаки, розряджають його стресову поведінку. Насамперед ефект експресії в тексті новели досягається завдяки численним апозіопезисам – раптовий обрив думки в середині чи в кінці висловлювання. З допомогою апозіопезисів зображаються особливості мовленнєвої поведінки персонажа й підкреслюється емоційне забарвлення повідомленого. Синтаксично неповні апозіопезисні речення відображають внутрішній психологічний стан Густля, підкреслюючи його ставлення до театрального дійства. Герой виявляє нетерпіння і небажання бути присутнім на концерті й має намір подивитися на годинник, але водночас розуміє недостойність цього наміру:

Ich muß auf die Uhr... schickt sich wahrscheinlich nicht in einem so ernstern Konzert [8, 337].

Це речення експресивне, що досягається пунктуаційно – графічним обривом у середині висловлювання й еліптичною конструкцією, при цьому відбувається зображення особливостей настрою героя.

Густль намагається осмислити реакцію інших глядачів, котрі, можливо, можуть помітити його незацікавленість концертом. Він припускає також прояв байдужості у присутніх до дійства: порівняння *wie ich* нейтралізує напругу Густля й заспокоює його. Троп *wie ich* впливає на формування висловлювання лейтенанта, примушуючи його зіставляти явища, створює підґрунття для роздумів, що синтаксично відображається апозіопезисною структурою – засобом посилення експресивності:

Wenn`s einer sieht, so paßt er gerade so wenig auf, wie ich, und vor dem brauch` ich mich nicht zu genieren... [8, 337].

Erst viertel auf zehn?... [8, 337].

Питальне апозіопезисне речення виражає нетерпіння Густля. Той факт, що тільки чверть на десяту, викликає у лейтенанта розпач. Афект посилюється паузою в кінці речення, яка пунктуаційно оформлена трикрапкою.

- Wenn ich wenigstens einen Ecksitz hätt`! – [8, 337].

Персонаж виражає незадоволення тим, що в нього незручне місце в концертній залі. Він обмірковує, і його внутрішній стан набуває напруженого вияву, що досягається довгими паузами– *ture*– на початку та в кінці речення і знаком оклику. Автор намагається підкреслити емоційні відчуття Густля, вживаючи лексичне підсилення у вигляді слова *wenigstens*. Наявність специфічної синтаксичної структури (підрядне речення зображено у вигляді головного) обумовлює експресивне забарвлення і розкриває лейтмотив психічної сутті персонажа.

Auch Oratorien nehmen ein End`! [8, 337].

Експресія досягається окличним реченням, яке передає напругу й

одночасно розв'язує кульмінаційну безвихідну атмосферу: ораторія також має колись завершитись! Досягаючи експресивного зображення, автор передає динамічність розвитку внутрішньомовленнєвого процесу Густля й здійснює емоційний вплив на читача. Спостерігається взаємозв'язок експресивного вияву авторського мовлення з читацькою аудиторією.

Підсумовуючи, необхідно відзначити своєрідність суті та природи АВМ, що функціонує і виявляється у внутрішньому мовленні. Внутрішньомовленнєвий процес у стані афекту набуває експресивного забарвлення, яке досягається емоційним компонентом у формі стилістичних засобів та фігур. Експресивний характер мовлення сприяє збільшенню виразності та впливової сили висловлювання й відображає ступінь вияву афекту внутрішнього акту промовляння.

Література

1. Долинин К.А. Стилистика французского языка / К . А. Долинин. – М.: Высшая школа, 1978. – 344 с.
2. Ковалева Т.В. История зарубежной литературы (вторая пол. XIX – нач. XX века / Т.В. Ковалева.– Минск: Завичар, 1997. – 357с.
3. Леонтьев А . А. Некоторые психолингвистические характеристики спонтанной речи / А. А. Леонтьев. – М.: АН СССР. Ин-т языкознания, 1972. –113с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь / [ред.Ярцева В.Н.]. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 685с.
5. Сорокин Ю.А. Психолингвистические аспекты изучения текста / Ю. А. Сорокин. – М.: Наука, 1985. – 168 с.
6. Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности [Телия В. Н., Графова Т. А. и др.] ; под ред. К. Г. Красухина – М.: Наука., 1991. – 214 с.
7. Ritz S. Der Osterreich – Begriff in Schnitzlers Schaffen. Analyse seiner Erzählungen / S. Ritz . – Wien: Praesens Verlag, 2006. – 276 s.
8. Schnitzler A. Gesammelte Werke: in 3 Bänden / A. Schnitzler. –Frankfurt am Main, 1981 – . – Bd . 1.: Die Erzählenden Schriften. – 1981. – 576 s.

The affective inner speech in linguistic aspect is reviewed in the article. The inner speech in the shape of affect shows their expressivity, which is the object of study of this research. The expression is reached by stylistic means and figures which manifest the level of affect of inner monologue speech.

Key words: inner speech, affect, expressiveness

В статье рассматривается аффективная внутренняя речь в лингвистическом аспекте. Внутренняя речь в форме аффекта проявляется в экспрессивности, которая является объектом изучения данного исследования. Экспрессия достигается стилистическими средствами и фигурами, выражающими степень аффекта внутренней монологической речи.

Ключевые слова: внутренняя речь, аффект, экспрессивность